

Klasik dönem Osmanlı tıbbında kırık-çıkıkların yeri ve travmatik bulguların tanınması

✉ Zehra Aslan Aydoğdu¹, ✉ Ayten Altıntaş²,

¹ Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

² Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Öz

Klasik dönem Osmanlı tıbbında kırık-çıkıkların yeri ve travmatik bulguların tanınması

Amaç: Çalışmamızda; Osmanlı dönemi tıp kitaplarının incelenmesi ile kemik kırık ve çıkık türleri, mekanizmaları ve iyileşme süreleri ile ilgili eserlerde yer alan tanımlamaların karşılaştırmalı incelenerek, Tıp Tarihi ve Adli Tıp çalışmalarına katkı sunmak amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışmamıza kaynak olması amacıyla 93 adet Osmanlı döneminde yazılmış tıp kitabı incelenmiştir. İncelenen kitaplardan 2 tanesinde adli tıbbi açıdan önemli olduğu düşünülen kırık çıkıklar ve bunlar ile ilgili bilgilere rastlanmıştır.

Bulgular: Eserlerde yer alan kırıklarla ilgili genel bilgilerden bazıları şu şekildedir; yerinden oynamadığında kemikten ses gelmez, muayene edilirken ağrı olmaz bu durumda kemik kırık değil incinmiştir, çatlamıştır veya biraz yarılmıştır. Kırıklar ağaçtan, taştan, yüksekte, yassı oktan, kılıçtan, toptan, tüfekten, düşmekten, kalkmaktan ve benzer şeylerden meydana gelir. Günümüzde kemik kırıklarının iyileşme sürelerini etkileyen pek çok faktör olduğu bilinse de o dönemki kitaplarda uyluk kemiğinin iyileşme süresi 50 gün olarak verilmiştir. Ayrıca çıkıklarla ilgili ise dirsek çıkığının az kuvvetle olmadığı yerine koymanın zor olduğu belirtilmiş diğer kemik çıkıklarında da adli tıbbi açıdan önemli olabilecek pek çok bilgiye yer verilmiştir.

Tartışma ve Sonuç: Bu konular incelendiğinde Osmanlı tıp kitaplarında kırık çıkıklar hakkında pek çok bilgiye sahip olduklarını görüyoruz. Bu bilgiler bize Osmanlı Klasik dönemindeki hekimin bilgisi ve davranışı hakkında bilgi vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırık, Çıkık, Adli Tıp, Osmanlı Dönemi

Abstract

The role of fractures and dislocations and the recognition of traumatic findings in classical Ottoman medicine

Objective: In our study, we aim to contribute to the fields of Medical History and Forensic Medicine by comparatively analyzing the descriptions of bone fractures and dislocations, their mechanisms, and healing durations found in Ottoman-era medical texts.

Methods: For this study, 93 Ottoman-era medical books were examined as sources. Among the examined books, two were identified as containing information on fractures and dislocations that are significant from a forensic medical perspective.

Results: Some general descriptions related to fractures in these works include statements such as: "If the bone has not shifted, no sound is produced, and there is no pain during examination; in this case, the bone is not fractured but rather bruised, cracked, or slightly split." The causes of fractures are described as resulting from falling from a height, being struck by wood, stone, flat arrows, swords, cannonballs, muskets, or from other similar impacts. Although modern medicine recognizes numerous factors influencing bone healing times, these historical texts mention that the healing period for a femur fracture is 50 days. Regarding dislocations, it is stated that elbow dislocations do not occur with minor force and are difficult to reposition, while various other details relevant to forensic medicine are provided for other types of dislocations.

Conclusion: The examination of these sources reveals that Ottoman medical scholars possessed considerable knowledge regarding fractures and dislocations. These findings provide insight into the knowledge and practices of Ottoman-era physicians in the context of trauma and forensic evaluation.

Keywords: Fracture, Dislocation, Forensic Medicine, Ottoman Era

Nasıl Atıf Yapmalı: Aydoğdu ZA, Altıntaş A. Klasik dönem Osmanlı tıbbında kırık-çıkıkların yeri ve travmatik bulguların tanınması. Adli Tıp Bülteni. 2025;30(2):109-114. <https://doi.org/10.17986/bml.1747>

Yazışma Adresi: Zehra A. Aydoğdu, Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Doktora Programı, İstanbul, Türkiye
Email: z.aslanaydogdu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4137-9806

Geliş: 17 Şubat 2025
Kabul: 22 Temmuz 2025

GİRİŞ

Mekanik, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve ruhsal olarak sınıflandırılan travmalar, insan vücudunda kimi zaman yaralar oluşturur. Tıbben ve hukuken yaralanmaların tanımlanması oldukça önemlidir. Çünkü birçok hukuk sistemi yaraların yeri, niteliğı, boyutu vb. birçok hususu dikkate alarak ceza adalet sisteminde değerdendirmeye alır. Ayrıca günümüz hukuk sisteminde özellikle tazminat hukukunda yaraların tıbben beklenen iyileşme süreleri de tazminat hesaplamasında kullanılan önemli bir parametredir.

Tıp tarihi içerisinde önemli bir yeri olan adli tıp başta zehirlenmeler, düşöklör, yaralar ve ölümlle ilgili durumlarla ilgilenmiştir (1). Bilirkişisi sıfatı ile hekimlere yaraların niteliğı, oluşum mekanizması sorulmuş ve yargılamada bu görüşler dikkate alınmıştır. En bilinen örneklerden olan Hammurabi kanunlarında yaralama suçları ve birçok suç için kısasa kısas ceza sistemi benimsenmiştir (2–4). Hititlerde de maluliyet için sakatlığa göre 20 ya da 10 şekel gümüş ödenmesi, yaranın iyileşinceye kadar kişiye bakılması gibi hükümler yer almaktadır (5–7). Osmanlı hukuk sisteminde de kadılar aracılığı ile yürütölen yargılamada Ehl-i vukuf, Ehl-i hibre ve tıbbi bilirkişilerden görüş alınmıştır (8). Ölkemiz güncel hukuk sisteminde tıbbi bilirkişiler vasıtasıyla yaralanmaların; basit tıbbi müdahale ile giderilip giderilemeyeceğı, yaşamı tehlikeye sokacak nitelikte olup olmadığı tespit edilerek yargılamada takdir edilen ceza bu hususlara göre belirlenmektedir.

Çalışmamızda; Osmanlı klasik dönem (13.-17. yy) tıp kitaplarının incelenmesi ile kemik kırık ve çıkık türleri, mekanizmaları ve iyileşme süreleri ile ilgili eserlerde yer alan tanımlamaların karşılaştırmalı incelenerek, Tıp Tarihi ve Adli Tıp çalışmalarına katkı sunmak amaçlanmıştır.

Bu çalışma Klasik Dönem Osmanlı tıp kitaplarından Alâ'im-i Cerrâhîn (Cerrâh-nâme) ve Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'deki kemik kırığı ve çıkığı gibi travmatik bulguların tanınması, olası sonuçları ve iyileşme süreleri ile ilgili verilen bilgileri sunmaktadır.

YÖNTEM

Çalışmamıza kaynak olması amacıyla tarafımızca basılı ya da elektronik ortamdaki kopyalarına ulaşılabilen Osmanlı klasik döneminde yazılmış 93 adet tıp kitabı incelenmiştir. İncelenen kaynaklar eski harfli Türkçeden günümüz Türkçesine çevirisinin yapıldığı tez çalışmaları ve eski harfli Türkçeden günümüz Türkçesine çevirisinin yapıldığı basılı kitaplardan oluşmaktadır.

İncelenen kitapların içerikleri; genel tababet bilgisi, çeşitli hastalıklar, bu hastalıkları tedavi etmede kullanılan ilaçlar ve hazırlanışları, sağlıklı hayat için öneriler gibi konulardan oluşmakta olup seçtiğimiz konuyla ilgili içeriğı olan iki adet kitaba ulaşılmış ve diğer kitaplarda kemik kırık ve çıkıkları

gibi travmatik bulgularla ilgili yeterli sistematik metinler olmadığından çalışmadan dışlanmışlardır.

İncelenen kitaplardan 2 tanesinde adli tıbbi açıdan önemli olduğu düşünölen kırık çıkıklar ve bunlar ile ilgili bilgilere rastlandı. İncelediğimiz iki eserde ayrıca kırık çıkıkların tedavisi ile ilgili ayrıntılı bilgiler de bulunmaktadır (9,10). Sabuncuoğlu Şerefeddin'in eseri olan Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'nin birçok yazar tarafından Zehrâvî'nin eseri olan et-Tasrîf'in çevirisi olduğu söylenmektedir (11). Zehrâvî'nin eserini incelemememizin nedeni Osmanlı Klasik dönemi içerisinde yazılmamış olmasıdır.

Alâ'im-i Cerrâhîn (Cerrâh-nâme) (Türkçeye çevirisi: "Cerrahlar için belirtiler/işaretler kitabı) isimli eser 15. yüzyılın sonlarında Cerrah İbrâhîm bin Abdullâh tarafından yazılmış olup yaralar, kırık- çıkıklar, kanserler, apse gibi konuları içeren yirmi iki bölüm ve bölümlerin içinde yer alan beş yüz yirmi iki fasıldan meydana gelmiştir. Yazar hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (10).

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye (Türkçeye çevirisi: Hân'a Sunulan Cerrahlık (Cerrâhîlik) Kitabı), Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından 1465 yılında yazılmış olan, üç bölüm ve bölümlerin ayrıldığı birçok fasıldan oluşan, içeriğinde çizimlerin de olması sebebiyle önemli olan bir eserdir. Eserde dağlama, bıçak ve diğer cerrahi aletler, kırık çıkıklardan bahsedilmektedir. 1386 yılında Amasya'da doğduğu tahmin edilen Şerefeddin Sabuncuoğlu usta çırak usulüyle tıp eğitimine başlamış, on yedi yaşında iken hekimliğe başlamış, Amasya Darüşşifasında on dört yıl hekimlik yapmış, 1468'den sonra vefat etmiş olup mezarının yeri bilinmemektedir (12).

Bazı kaynaklarda da belirtildiğı üzere Osmanlı Klasik Dönemde yazılmış eserler halkın da kolaylıkla anlayabilmesi için dil açısından ağır ve karışık nitelikte değildir (13). Çalışmada her iki kitabın eski harfli Türkçeden günümüz Türkçesine çevrilmiş ilgili kısımları, her ne kadar anlaşılır nitelikte olsa da dilsel sadeleştirme ve anlam açıklamaları yapılarak daha anlaşılır hale getirilmiş ve kırıkların türleri, oluşum mekanizmaları ve komplikasyonları iyileşme sürelerine dair bilgiler derlenmiştir.

BULGULAR

İncelediğimiz her iki kitapta da kırık ve çıkıklara yer verilmiş olup karşılaştırma yapmak açısından bu kitaplar seçilmiştir.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'de kırıklar hakkında genel bilgiler şu şekilde yer almaktadır: Kemik eğrilebilir, kırılabilir ve incinebilir, muayene edildiğinde kemikten ses gelebilir. Yerinden oynamadığında kemikten ses gelmez, muayene edilirken ağrı olmaz bu durumda kemik kırık değil incinmiştir, çatlamıştır veya biraz yarılmıştır. Hastaya her hareketinde kemiğı sakınması gerektiğı söylenmeli ve eğer

sorulduğunda ağrımadığını belirtiyorsa kemiğin yerinde olduğu anlaşılmalıdır. Ağrıyorsa kemik yerinde değildir (12).

Alâ'im-i Cerrâhîn'de ise genel bilgilere şu şekilde yer verilmiştir: Kırıklar top, tüfek, at-ağaçtan düşmekten ve buna benzer darbelerden meydana gelebilir. Kırık meydana geldiğinde kişi kemiğini güçlükle çeker, zor nefes alır, kuru öksürük, kan kusma, boğazda şişlik, morarma meydana gelebilir. Kırıklar bazen parça parça, bazen küçük, bazen ayrı, bazen yarı olabilir. Uzun olanların tamamen ayrı olması olağandır. Ağaçtan, taştan, yüksekte, yassı oktan, kılıçtan, toptan, tüfekten, bozdoğandan, düşmekten, kalkmaktan ve buna benzer şeylerden meydana gelir (10).

KIRIKLAR:

Kafatası:

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Sık görülür, muhtelif şekillerde olur, kırık nedenleri de fazladır. Kılıç darbesi; kemikten geçip alttaki dokuya ulaşır, ağaç yontmaya benzer, 'etibba kadumi' denir. Kemiğin yüzeyinden geçer, iç yanına geçmez buna 'kal-ı mutlak' denir. Taşın başa vurması; kemik parça parça olur ya da incinir. Ya kemiği geçip kemiğin altındaki dokuya varır ya da kemik üzerinde olup içeri geçmez. Ayrıca ince kıl gibi yarı da meydana gelebilir. Buna 'etibba nev'a şa'ri' denir. Taşa düşme; Kemiğin içinde yumrulaşır, bu kırık küçük çocuklarda kemiklerinin yumuşaklığından meydana gelir. Kimi kemik ufalanır, birbirinden ayrılır. Kimisi ufalanır birbirinden ayrılmaz.

Alâ'im-i Cerrâhîn: Bazı insanların kafası kalın, bazısının yufka gibi olur. Kafa kırığı önde, arkada, yanda, dikiş yerlerinde veya tepede olabilir.

Burun Kırıkları:

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Burnun yukarısı kemiktir, aşağısı kıkırdaktır. Kırılacak kemik kırılır, kıkırdak kırılmaz, incinir. Kemiğin bazen bir tarafı bazen iki tarafı kırılır. Kıkırdak bazen enine incinir bazen uzunluğuna incinir.

Alâ'im-i Cerrâhîn: Burun kemiği sağlamdır, kıkırdak kemikte kırık olmaz eğilip yassılaşır. Bazen burun kırılır, çürür ve düşer.

Boyun Bölgesi:

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Boyun ve arka omurgaların kırığı az olur, daha çok incinir. Eğer hastanın iki eli güçsüz ve uyuşmuşsa, hareket edemiyorsa ve bir şey tutamaz ise, ısırik veya iğne acısını duymaz ise hasta helak olur. Eğer hastanın iki eli tutar, ısırma veya iğne acısını duyarsa iyileşmesi için tedavi uygulamalısın. Eğer ellerindeki bu durumlar ayaklarında gerçekleşir makatından nesne çıkarsa ve idrarı iradesiz yaparsa hasta ölür, bu durumlar gerçekleşmemişse tedavi edilmelidir.

Alâ'im-i Cerrâhîn: Boğaz kemiği kırıldığı zaman içine kırılır, belirtisi dokunulduğunda şakırdamasıdır.

Üst Ekstremiteler:

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Klavikula: Genellikle ön tarafı kırılır, kırılması üç şekilde olur. İkiye bükülür, ufak kemik olmaz. Kırılan yerde ufak kemikler olur ve kırıkla beraber cerahat olur. Cerahat ve ufak kemiği yoktur. **Skapula:** Kimi zaman ortasından kırılır, kimi zaman kenarlarından kırılır. Bu kırıklara muayene ile tanı konulur. **El bileği:** İki kemikten oluşur, küçük olan başparmak tarafındadır, büyük kemik de küçük kemiğin altındadır. Bazen iyileşmesi kolay olan küçük kemik kırılır, bazen iyileşmesi zor olan büyük kemik kırılır, bazen her iki kemik birlikte kırılır. **El parmak:** El ve parmak kemikleri; el ve parmak kırıkları meydana gelir ancak incinme daha çok meydana gelir.

Alâ'im-i Cerrâhîn: Skapula: Az görülür, gerçekleştiği zaman kenarından kırılır. Kırık aramakla bulunur, dokunulduğunda anlaşılır, kırılırsa yarılar, eğri kırılmaz, ağrısı fazla olur. Zonklaması ve nefesini zor alması, eli ile dokunduğunda şakırtı duyması kırığın belirtilerindendir. **El - El parmak:** Tarak kemikleri gayet sağlamdır, kırığı seyrek olur. Kırıldığında yalnız biri kırılmaz, bir ikisi kırılır, bazen berelenir ve zedelenir. Parmak kırığı seyrek olur ama çabuk kırılır.

Kaburga kırıkları:

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Kaburga kemiği arka taraftan yoğun yerden kırılır, eğer karından yana uça olursa orası kırılmaz incinir çünkü o tarafı kıkırdaktır ve el ile teşhis edilebilir. Kaburga kırılıp içeri batmışsa hastada ağrı, sancı meydana gelir, eğer kırık diyaframa batarsa çok şiddetli ağrı olur ve hastada nefes darlığı, öksürük, kan tükürme meydana gelir.

Alâ'im-i Cerrâhîn: Kaburga kırığı meydana geldiğinde yedi kaburgadan fazlası kırılmaz. Bazen omurgadan yana kırılır, bir ucu kıkırdak gibidir. Bizzat otopside görülmüştür. Kırığı parmakla bulunur, ağrısı sancı gibi olur. Kırık çökmüşse belirtisi kan kusmadır.

Alt Ekstremiteler:

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Pelvis: Kırığı az meydana gelir, eğer kırılırsa uzunca ortasından kırılır ve içeri çöker. Hastada ağrı ve sancı olur, kırılan kemiğin baldırı uyuşur. **Femur:** Uyluk kemiğinin kırığı çok olur ve el ile muayene ile anlaşılır. **Patella:** Kırık az meydana gelir, daha çok incinir. Eğer kırılacak olursa ikiye ayrılır ya da parça parça olur. **Kruris:** Kalın olana 'sak', ince olana 'zend' denir. Kırığı bilek kırığı gibidir ya birisi kırılır ya da ikisi bir kırılır. Belirtisi ayağın her yana dönmesidir. **Ayak:** Topuk kemiği kırılması meydana gelmez ancak ayak kemikleri ve ayak parmakları kırılır ve incinir.

Alâ'im-i Cerrâhîn: Pelvis: Kemik kırıldığında bazen yara da meydana gelir, bazen yara meydana gelmez içine kırılır. Hangi tür kırık olursa olsun belirtisi ağrı ve batmadır. Parçalandığı zaman şakırtısı olur. **Femur:** Kemiğin uçları kalın ve yumru olur, iliği olur, geç kaynar. Kırık olduğunda biraz eğridir ve dış yana doğru çıkmıştır. En fazla darptan kırılır, tez şişer. Kıkırdaklıdır. **Patella:** Kolay bir darp ile kırılmaz, merdivenden düşme gibi durumlarda kırılır. **Kruris:** İğne kırılırsa kaynaması kolaydır incikten daha hızlı kaynar. İğne kırılrsa ve dize yakın yerden kırılrsa ayak ileri gider, incik kırılrsa ayak geriye bükülür. İkisi birden kırılrsa ayak dört yana salınır. Kırık ve çıkık bir arada olabilir. **Ayak:** Topuk kırığı rasgele kırılmaz, gayet sağlamdır, kıracağı nesneden çıkar yine kırılmaz. Sert darp ile çıkıp kırılabilir, genellikle kırık ve çıkığı ökçe ile bir olur. Genellikle kırık yüksek yerden ayak üstüne düşmekle olur. Topuğa kan çöker, şişer, kan dışarı çıkamayınca uyuşur ve yedi günden sonra irin olur, yılançık hastalığı gelişir.

Osmanlı dönemi tıp kitaplarında iyileşme süreleri ile ilgili bilgilere yer verilmiş olsa bile (Tablo 1) günümüzde kemik kırıklarının iyileşme süresini etkileyen birçok faktör bulunduğu bilinmektedir (14,15).

Tablo 1: İyileşme süreleri

KIRIK TÜRLERİ	Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye	Alâ'im-i Cerrâhîn
Burun	-	10 gün Ayrılmış kırık-20 gün
Dirsek ve kol, Pazu kemiği (humerus), karuca	50-60 gün	40 gün
Bilek kemiği	28-32 gün	-
Uyluk	50 gün	50 gün Parçalanmış kırık-3 ay
Kürek	20-25 gün	-
Köprücük kemiği	28-30 gün	-

ÇIKIKLAR:

Çene:

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Çene çıkığı; çene çıkığının belirtisi, yavaş açılır, kapanmaz, gözünü kapatamaz, dilini dışarı çıkartamaz. Bunların çıkığı iki türlü olur: öne ve geriye. Daima çıktığı zaman öne çıkar, geriye çıkmaz. Ancak yüksek yerden alınının üzerine düştüğünde geriye çıkar.

Alâ'im-i Cerrâhîn: Alt çene çıkığı; iki çenenin düşmesi az meydana gelir. Ya çene yerinden ayrılır tamamen çıkmaz biraz aşağı sarkar ya da tamamen çıkar, yanağın alt kısmı göğse doğru sarkar, hastanın ağzı yarı akar, tutmaz ve söyleyemez, ağzını kapatamaz, sözü anlaşılmaz olur.

Üst Ekstremiteler:

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Köprücük kemiği çıkığı; köprücük kemiği az darbeden çıkmaz ya taş ya da ağaç ile darb edilince çıkar. Omuz ile kürek arasındaki kemiğe sağlam bağlanır ve oransız darp edilse bile çıkmaz, yalnızca incinir. Köprücük kemiği oynamaz bel ya da ayak gibi uzaması kısılması yoktur. **Omuz çıkığı;** omuz bazen ucunda olan kemik ile çıkar, bazen başka çıkar, bunların eklemi sağlam değildir, onun su çıkışı olunca omuz başı koltuk altına kaçır, bazen göğse kaçır. İki eklemi vardır. Omuz çok kez çıktığı vakit arkaya, öne, yukarı ya da aşağı çıkar. Genellikle zayıf kişilerde olur. Bazısı az nesneyle çıkar, az nesneyle çıkanlar az nesneyle yerine konur. Yerine konmadığı zaman kolu başına varmaz kol kısa olur. Omuz çıktığı zaman hasta omuzla sağlam omuz karşılaştırılır, çıkan yer yumuşak kalır. Eğer omuz ardına çıkarsa kolu kaldıramaz ve parmakları oynamaz, yana güçlükle döner. Eğer önüne çıkarsa kolu asla uçkuruna ermez göğsünden yana şişer, eğer aşağıya çıkarsa omuz başını koltuk altında bulursun, eli başına varamaz, parmaklarını yumamaz, omzu çöker, kolu sarkar, titrer, geri kalan kemiklerden ayrı çıkar. **Kürek kemiği çıkığı;** 'acebledüm' denir. Kürek kemiği çıktığında şiddetli darp meydana gelmiştir. **Dirsek çıkığı;** Dirsek çıkığı az kuvvetle olmaz, yerine koymak da zordur. Dirsek sinirlerinin sağlamlığı gibi hiçbir yerin sağlam siniri yoktur. Sinirleri kısıdır, önü derindir, onun için seyrek meydana gelir. El ayası aşağıya döndüğünde dirsek çıkığı meydana gelmiş demektir. Zayıf olan ve siniri çok olanın dirseği sağlamdır bu yüzden yerine koyması da güçtür. İki kemiği vardır, aşağıdakinin çıkığı zordur, yukarıdakinin çıkığı kolaydır yerine koyması da kolaydır. **Bilek çıkığı;** bileğin çıkması çabuk olur yerine koyması da kolaydır. Bilek bazen yalnız kendi çıkar, bazen iğnesi(kemik) çıkar, bazen ikisi bir çıkar. **Tarak kemiği çıkığı;** Kolay çıkar, ama yerine koyması zordur. Eni küçük ve dardır, onun için çıkması kolay yerine koyması zordur. **Parmak çıkığı;** parmak çıktığı zaman içeriye büzülür, bazen dışarı eğilir. Yerine koymak kolaydır. Her parmağın üç türlü çıkığı vardır, üç türlü yerine konması vardır. İkisi kolay konur, biri zordur. Parmak dışarı, içeri yana çıkar.

Alâ'im-i Cerrâhîn: Boyun köprücüğü omuzdan yana çıksa; köprücük kemiğinin göğüsten olan tarafı çıksa kemik içeri çökmez çünkü göğse bitişiktir, dışarı doğru şişer ve açığa çıkar. **Omuz kemiği çıkığı;** Omuz çıkığı üç türlü olur, biri aşağı koltuk altına doğru olur, ikincisi göğüs tarafından olur, üçüncüsü yukarı omuzdan yana olur. Ancak bu durum çok nadir olur, arkadan yana asla çıkmaz, öne çıkmaz genellikle

aşağıya çıkar, bilhassa zayıf kişilerin etleri azdır bunların çıkığı çabuk olur çabuk yerine konur ama eti çok kişilerin çıkığı iyileşmez, yerine konması bile olmaz. Bazı kişilerde düşmekten ya da dokunmaktan omuzlarında şişlik belirir bazı tabiiler onu çıkık sanırlar teftiş etmek gereklidir. Eğer aşağı tarafa çıksa çıkmayan omuzla karşılaştırılmalıdır. Çıkan omuzda eklem yeri çökük olur koltuk altına elle dokunursa koltuk altında yumurta gibi nesne bulunur, hasta elini kaldırıp kulağına dokunamaz hareket ettiremez. Eğer göğüsten yana çıksa bu çıkık gizli olmaz. **Dirsek çıkığı;** dirsek çıkığı zordur yerine konması da zor olur, onun çıkığı her yöne olur içeriye ve dışarıya daha çok olur. ancak çıkık korkulu değildir çünkü hangi tarafa çıkarsa çıkmamış dirsek ile çıkmış taraf karşılaştırdığında çıkan taraf çukurdur kolunu bükemez elini omzuna koyamaz. **El ayası çıkığı;** el ayası çıkığı çok olur yerine koyması diğer çıkıklara göre kolaydır ama şişmeden önce yerine koymak gerekir. **Parmak çıkığı;** parmak her tarafa çıkar.

Alt Ekstremiteler:

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye: Kuyruk kemiği çıkığı; Kişi ayağını yere koyduğu zaman ağrımaz, döndürdüğü zaman ağrır. **Uyluk çıkığı;** Uyluk kemik ile bağlıdır ve bir ucu kasığa erer. Bunların birisi çıkarsa ikisi birden ağrır. Uyluk çıktığında ayak dosdoğru olur, ne eğilir, ne oynar. Bazı zaman dışarı çıkar, bazen içeri girer, ama daha fazla dışarı çıkar. Kadınlarda zor doğumda içeri çıkar. İçeri çıksa çıkan ayak diğerinden uzun olur. Dizleri ağrır, döndüremez. Dışarı çıksa çıkan ayağı kısa olur, çukur olur, dizi içine kaçar. Önüne çıkarsa biraz ayağı uzatır, güçlkle döndürür, hiç yürüyemez. Yürürse topuk üzerinde yürür. Geriye çıkarsa ayak kısa olur, hiç döndürülmez, döndürülürse uzanmaz, kasları katı olur. **Diz çıkığı;** İçeri az çıkar, daha çok dışarı çıkar. Kemikten dolayı öne doğru çıkmaz. Yerine koymak kolaydır. **Topuk kemiği çıkığı;** topuk çıkığı olduğunda yerine zor konur. Kırk gün istirahat önerilir çünkü yeniden çıkması kolay olur. Ayak tarağı şişer, tırnakları kararır, baş parmağı kısılır.

Alâ'im-i Cerrâhîn: Yanbaşı kemiğinin (pelvik kemik) çıkığı; bu kemiğin de çıkığı olur ancak diğer kemikler gibi yerinden ayrılması olmaz. Bu kemiğin çıkığı dört türlü olur; içeri yüzden yana, dışarı, öne, arkaya çıkar. İçeri çıkmasının işareti hastanın iki ayağını uzattığında çıkmış ayak çıkmamış ayaktan uzundur, çıkan ayağın dizi çıkmayan ayağın dizinden uzun olur, çıkan ayağın dizi diğer ayağın dizinden yüksek olur, ayağını bükemez, topuğunu uyluğun dibine değdiremez. Eğer çıkık dışarı tarafa ise söylenenlerin tersi olur. Eğer çıkık öne gerçekleşirse hasta ayağını tamamen uzatabilir fakat ayağını bükerken dizi ağrır, yürümek isterse ayağını ileri atamaz, ayağını yere basarken tabanı üzerine basar bir yerde yumru olur. Eğer çıkık arkadan olursa hasta dizini açamaz bükemez, ökçesini götü altına iletemez, çıkan ayağı diğer ayağında kısa olur, uyluk kemiğinin başı şişer.

Diz çıkığı; diz çıkığı üç türdür, iç yana, dış yana, arkaya çıkar öne çıkmaz çünkü dizin eklemine bitişiktir. Diz çıkığının belirtisi hasta baldırlarını uyluğuna değdirmesi istendiğinde eğer baldırı uyluğa kavuşursa çıkmamıştır eğer kavuşmazsa çıkmıştır. **Topuk çıkığı;** topuk yerinden tamamen çıkmaz ama yerinden ayrılır. Topuk yerinden tamamen çıktığında ya içeri çıkar ya dışarı çıkar, topuk çıkığının belirtisi şişer, hangi tarafa çıkarsa görünür olur.

TARTIŞMA

Çalışmamızda yer alan Osmanlı tıp kitapları yazılış döneminin tıp gelişmeleriyle uyumlu olarak hekimlerin muayene yöntemleri ile kırık ve çıkıkların tespit edilmesi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Günümüz tıbbında her ne kadar görüntüleme yöntemleri tanının doğrulanması için kullanılsa da fizik muayene tanının koyma sürecinde en önemli basamaktır. Eserlerde belirtilen muayene bulguları ve sonucunda elde edilen tanımlar, günümüz tıbbında fizik muayene ve radyolojik bulgular sonucu elde edilen tanımlar ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Ele aldığımız eserlerden olan Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'nin daha önceki dönem eserlerinden olan et-Tasrif'ten etkilendiği bilinmektedir (11).

Eserlerde belirli kemiklerin kırık-çıkığının zor olduğu ancak sert bir darbe gibi durumlarda kırık-çıkık meydana gelebileceği belirtilmiştir. Bu durum, o dönemde adli soruşturmalarda travmanın şiddeti ve yönü ile ilgili bilgi vermesi sebebiyle suçun oluş şekli ve suçlunun tespitinde fayda gösterebilmesi açısından önemlidir.

Alâ'im-i Cerrâhîn isimli eser ateşli silah yaralanmalarından ilk kez bahsetmesi nedeniyle de adli tıp açısından önemlidir. Kitaptaki metinde geçen 'teşrihte görülmüştür' ibaresi kitabın yazıldığı tarih olan 1505 yıllarında otopsi yapıldığına işaret etmektedir. Osmanlı döneminde ilk otopsinin 19. yüzyılda yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır (16). Ancak Alâ'im-i Cerrâhîn isimli eserde 1505 yılında bahsedilen uygulama niteliği bilinmemekle birlikte otopsi uygulamasının daha eski tarihlerde yapılmış olabileceğine dair bilgiler de sunmaktadır.

Eserlerdeki belirtilen önemli noktalardan birisi de kırıkların iyileşme sürelerine dair verilen bilgidir. O dönemin tıbbi koşullarına rağmen belli sürelerin öngörülmüş olması dikkat çekicidir. Günümüzde hem klinik uygulamalarda hem de medikolegal açıdan (başta tazminat hukuku olmak üzere birçok konuda) iyileşme sürelerinin tespiti önemlidir. Osmanlı dönemi tıp kitaplarındaki iyileşme süreleri ile günümüz uygulamalarındaki süreler ve geçici bakıcı ihtiyacı sürelerinin karşılaştırılması üzerine daha geniş çalışmalar yapılabileceğini düşünmekteyiz. İyileşme sürelerinin yanında; günümüz adli tıp raporlarında yaralanmaların yaşamı tehlikeye sokacak nitelikte olup olmadığı kanuni açıdan önem arz ettiği bilinmektedir. Eserlerde bazı kırık

durumlarında hastanın ‘helak olacağından’ ya da hastanın ‘öleceğinden’ bahsedilmesi, o dönemde de aslında hayati tehlike oluşturup oluşturmadığının tespitinin yapıldığına işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma Osmanlı klasik dönemde yazılmış iki önemli cerrahi kitabı esas alınarak yapılmıştır. Çalışma, Osmanlı tıp kitaplarında kemik kırığı ve çıkığı gibi travmatik bulguların tanınması, olası sonuçları ve iyileşme süreleri ile ilgili verilen bilgileri sunmaktadır. Bu konular incelendiğinde Osmanlı tıp kitaplarında hekimlerin kırık çıkıklar hakkında pek çok bilgiye sahip olduklarını görüyoruz. Ayrıca bu bilgilerle travmalar hakkında akıl yürütme ve adli olayların değerlendirilmesi yapılmış olmalıdır.

Bu bilgiler bize Osmanlı Klasik dönemindeki hekimin bilgisi ve davranışı hakkında bilgi vermektedir. Çalışmamız sadece eski harfli Türkçeden günümüz Türkçesine çevirisinin yapıldığı tez çalışmaları ve eski harfli Türkçeden günümüz Türkçesine çevirisinin yapıldığı basılı kitapların incelenmesi ile yapılmıştır, bu durum en büyük kısıtlılığımızdır. “Milli Kütüphanane’de Bulunan Eski Harfli Türkçe Tıp Kitapları” isimli eserde (17) bir kısmına yer verilen eski harfli kaynaklar üzerinden klinik adli tıp uygulamaları ve otopsi gibi diğer uygulamalara yönelik daha geniş çalışmalar yapılabileceğini düşünmekteyiz.

BİLDİRİMLER

Çıkar Çatışması

Yazarlar bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek

Yazarlar bu makale ile ilgili herhangi bir malî destek kullanımı bildirmemişlerdir.

Etik Beyan

Bu çalışma araştırma makalesi niteliğinde olmasına rağmen erişime açık tıp tarihi kitaplarının incelenmesine dayandığı için etik kurul onayına ihtiyaç bulunmamakta olup Helsinki Bildirgesi kriterleri göz önünde bulundurulmuştur.

Yazar Katkısı

Fikir: ZAA, Tasarım: ZAA, AA, Gözetim: ZAA, AA, Finansman: ZAA, Araç gereç: ZAA, Veri toplama ve işleme: ZAA, Analiz ve yorumlama: ZAA, AA, Literatür tarama: ZAA, Yazma: ZAA, AA, Eleştirel inceleme: ZAA, AA.

KAYNAKLAR

- Dokgöz H, Koçak U. Adli Bilimler. İçinde: Adli Tıp ve Adli Bilimler. 1. bs Ankara: Akademisyen Kitabevi; 2019. s. 1-29. <https://doi.org/10.37609/akya.1>
- Mandacı Uncu E. Eski Mezopotamya’da Tıp. History Studies International Journal of History. 2013;5(5):107-18. <https://doi.org/10.9737/historyS1034>
- Kılıç Y, Erdem F. Eski Mezopotamya Hukûku’nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar. Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi. 2015;2(7):1-30.
- Tosun M. Hammurabi’nin Toprak Kanunları. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 1963;21(3-4):127-41.
- Bilgiç E. Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 01 Ocak 1963;21(3-4):103-19.
- Masalıcı Şahin G. Hitit Yasalarında Kadının Yeri. Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan Tarih Kültür Ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi. 2017;4(2):134-43. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.359630>
- Savaş A. Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi. 2011;(18):243-74.
- Ayışın S. Osmanlı Devleti’nde Bilirkişilik (İstanbul Örneği) [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü; 2019. Erişim adresi: <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/61203.pdf>
- Sarban S, Aksoy S, Uzel I, Işikan UE, Atik S. Orthopaedic techniques of Sabuncuoğlu in the 15th century Ottoman period. Clinical Orthopaedics and Related Research. 2005; 439:253-9. <https://doi.org/10.1097/01.blo.0000180894.12451.30>
- Gürlek M. Alâ’im-i Cerrahin, Cerrâh-nâme İbrahim bin Abdullah. 1. bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı; 2016. 1066 s.
- Keskinbora HK, İnce. Ebû’l-Kâsım ez-Zehrâvî ile Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun Eserlerinin Benzerliği Var mı? İstanbul University Press; 2021. s. 283-95. <https://doi.org/10.26650/PB/AA08.2023.002.022>
- Sabuncuoğlu Ş. Cerrahiyetü’l- Haniyye. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu; 2020. 495 s.
- Özkaya H. Arap Harfli Türkçe Tıp Yazmaları Çalışmalarında Derleme Sözlüğü’nden Faydalanmak. RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. 2018;(Özel Sayı 4):179-91. <https://doi.org/10.29000/rumelide.454262>
- Tanrıkulu S, Gönen E. Kırık iyileşmesi. Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği Derg. 2017;16(6):455-75. <https://doi.org/10.14292/totbid.dergisi.2017.62>
- Kılıçoğlu SS. Mikroskopi Düzeyinde Kırık İyileşmesi. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. 2002;55(2):143-50.
- Sermet Koç, Can M. Birinci Basamakta Adli Tıp. İstanbul: İstanbul Tabip Odası; 2010. 286 s.
- Ataç A, İnce F. Milli Kütüphane’de Bulunan Eski Harfli Türkçe Tıp Kitapları. Akademisyen Kitabevi; 2022. 263 s. <https://doi.org/10.37609/akya.1585>